

Θεωρήσεις
της Παιδικής-Εφηβικής Λογοτεχνίας

«Ἡδονῶν ἥδιον ἔπαινος»

Τιμητικός τόμος
για τον Καθηγητή Β. Δ. Αναγνωστόπουλο

Επιμέλεια
Τσιλιμένη Τασούλα
Κονταξή Ελένη
Σηφάκη Ευγενία

**ΔΙΑΣΚΕΥΑΖΟΝΤΑΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ
ΓΙΑ ΜΗ ΕΝΗΛΙΚΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ
ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ**

Δημήτρης Πολίτης

Αν. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, Τ.Ε.Ε.Α.Π.Η.

Το πρόβλημα-δίλημμα δεν είναι να δώσουμε ή να μη δώσουμε στα παιδιά κείμενα που γράφτηκαν με άλλους στόχους και για άλλες ηλικίες, αλλά με ποιο ηθικό δικαίωμα μεταβάλλουμε το ύφος, την προσωπική γραφή ενός λογοτέχνη. Δε λέω νομικό, αλλά ηθικό δικαίωμα. Ασφαλώς ο σκοπός δεν αγιάζει τα μέσα. Και κάτι άλλο. Γιατί βιάζεται και άγχεται τόσο πολύ η κοινωνία μας και θέλει να υπερφορτώσει με έννοιες την παιδική ηλικία; Καιρός παντί πράγματι. Θα 'ρθει κατάλληλος καιρός και θα διαβάσουν τα παιδιά μας και κείμενα δύσκολα. Αρκεί να γίνει μια συστηματική προετοιμασία σχετικά με τη γλώσσα μας και το ρόλο της λογοτεχνίας στη ζωή μας και, φυσικά, να μην ασκείται εκβιασμός στη φιλαναγνωσία των παιδιών (Αναγνωστόπουλος, 2003, σ. 97).

Με τον κριτικό λόγο του Βασίλη Αναγνωστόπουλου να λειτουργεί σαν προίμιο της προβληματικής που θα εκτεθεί παρακάτω, η σύντομη αυτή μελέτη κύριο στόχο της έχει να εμπλουτίσει στο βαθμό που της αναλογεί τον αναστοχασμό για τις διασκευές κλασικών λογοτεχνικών κειμένων και όχι να αφορίσει τις προθέσεις ή τα παράγωγα της διασκευαστικής διαδικασίας. Εξάλλου, όλες σχεδόν οι συζητήσεις και οι θέσεις για το ζήτημα, ακόμη και αν δεν έχουν την εμφανή διάθεση να αποδοκιμάσουν τις όποιες «μεταπλάσεις» ή να υποβαθμίσουν την πιθανή αξία τους, φαίνεται να ελέγχουν τους όρους της «μεταφοράς» που αυτές συνιστούν αλλά και τα όρια της πραγματικής ή δυνητικής λειτουργίας τους στο πεδίο που οριοθετείται ως Λογοτεχνία για Παιδιά και Εφήβους. Εδώ να σημειωθεί ότι, αν και κατά κανόνα επικεντρωνόμαστε σε μυθοπλαστικές αφηγήσεις που οντολογικά προσδιορίζονται από την κειμενικότητά τους, δεν αγνοούμε την αναπόφευκτη διεύρυνση της διασκευής, τόσο ως έννοιας όσο και ως πρακτικής, η οποία εμπλέκει διάφορα σύγχρονα μέσα και παίρνει ποικίλες εναλλακτικές μορφές: ένα λογοτεχνικό κείμενο διασκευάζεται σε ένα άλλο κείμενο, αλλά γίνεται και κινηματογραφική ταινία ή βιντεοπαιχνίδι, κινούμενα σχέδια, θεατρική παράσταση, κ.ά. (Hutcheon & O'Flynn, 2013, p. 2). Παρά την κοινή διαπίστωση, λοιπόν, που θέλει την αλματώδη τεχνολογική εξέλιξη να έχει διαφοροποιήσει καταλυτικά τον τρόπο που αφηγούμαστε τις ιστορίες μας, στο πλαίσιο της μελέτης αυτής ο λόγος για τις διασκευές επιμένει να εξαντλείται στα λογοτεχνικά κείμενα και, μάλιστα, σε αυτά που προορίζονται για το μη ενήλικο αναγνωστικό κοινό. Μια τέτοια εμμονή ίσως σχετίζεται υποσυνείδητα με την πίστη μας ότι η Λογοτεχνία, ως παλαιότερη μορφή τέχνης, θα είναι πάντα ανώτερη από κάθε σύγχρονη διασκευασμένη εκδοχή της (Stam, 2000, p. 58).

Διάπιστωμένα, πάντως, σε κάθε προσπάθεια ιστορικής τοποθέτησης πρωτότυπων λογοτεχνικών κειμένων στο χώρο της ελληνικής Λογοτεχνίας για Παιδιά, όπου και αναγκαστικά θα περιοριστούμε, γίνεται πάντα λόγος και για έργα δευτερογενή, τα οποία ο Β. Αναγνωστόπουλος (2003) ονομάζει «μεταλλαγμένα», για μεταπλάσεις κλασικών λογοτεχνικών κειμένων που νομιμοποιούνται με τον όρο «διασκευές» και

περιεχόμενο του όρου «ιδεολογία» δεν είναι δυνατό να αποσαφηνιστεί ικανοποιητικά, η ιδεολογική παράμετρος της λογοτεχνικής γραφής, εύκολα ανιχνεύσιμη στα διασκευασμένα για παιδιά λογοτεχνικά έργα, έρχεται εδώ να δηλώσει ένα πλέγμα από συμπεράσματα, απόψεις, κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες που απευθύνονται στο μικρό αναγνώστη με απώτερο στόχο να ρυθμίσουν τη γνώση και την εμπειρία του, σύμφωνα με τα αιτήματα της εποχής του ή (και) τα δεδομένα των δημιουργών της (Κανατσούλη, 2000, σσ. 17-18· Hollindale, 1988· Stephens, 1992).

Προς την κατεύθυνση των εννοιολογικών οριοθετήσεων και προτού επικεντρωθούμε στη διασκευαστική διαδικασία, χρειάζεται να σημειώσουμε ότι αυτή αντιμετωπίζεται ως έκφανση διακειμενικής συνομιλίας παράλληλα, ή σε σύγκριση και με άλλα «υπερκειμενικά» παράγωγα,⁷⁸ όπως είναι οι παρωδιακές μεταπλάσεις, οι μεταγραφικές μεταμορφώσεις ή οι νεότερες ανατροπές. Αν και οι διαδικασίες αυτές διαφοροποιούνται στον τρόπο με τον οποίο «επανερμηνεύουν» το αφηγητικό κείμενο, στη βάση τους βρίσκεται η εμφανής πρόθεση της «μεταφοράς» και η σχέση του «ανήκειν».⁷⁹ Με άλλα λόγια, το κείμενο «παραδίδεται» στο διασκευαστή, ενώ ο διασκευαστής, ως ερμηνευτής, «πιστώνει» το κειμενικό μήνυμα, για να το κατανοήσει και να επιχειρήσει τη «μεταφορά» του σε άλλο συγκεκριμένο. Το αρχικό κείμενο δεν είναι μια απλή γραμματική ή συντακτική ενότητα αλλά ένα σημασιολογικό σύστημα που αποκωδικοποιεί ο διασκευαστής, για να το επανακωδικοποιήσει στη συνέχεια μέσα στο δικό του πλαίσιο αναφοράς. Ιδιαίτερα η παρωδία, η λειτουργία της οποίας στηρίζεται στην αντιθετική κριτική της απόσταση από το αρχικό κείμενο (Hutcheon, 1985, p. 37),⁸⁰ θεωρείται καταλυτική όχι μόνο για τον «επανατοπισμό»

η σημασιολογική διαδρομή του που διαγράφει αναλυτικά η Καλκάνη (2004, σσ. 18-25), όπου φαίνεται ότι στην ουσία της διασκευαστικής διαδικασίας βρίσκεται πάντα η πρόθεση της προσαρμογής του αρχικού κειμένου σε σύγχρονα δεδομένα και σε διαπιστωμένες ανάγκες του κοινού στο οποίο απευθύνεται. Έτσι, από την πλατιά σημασία του αρχαίου ελληνικού ρήματος «διασκευάζομαι» που σημαίνει προμηθεύομαι, εξοπλίζομαι, φτάνουμε στο ρήμα «διασκευάζω» που σημαίνει αναθεωρώ ή εκδίδω έργο για δημοσίευση και στο παράγωγο «διασκευαστής» που δηλώνει αυτόν που επεμβαίνει κριτικά σε ένα παλαιότερο έργο και το μεταβάλλει κατά το δοκούν. Η σημασία αυτή πλαταινεί και «διασκευάζω» φτάνει να σημαίνει διευθετώ εκ νέου, μεταρρυθμίζω (με ιδιαίτερη αναφορά στην επέμβαση σε βιβλίο), ενώ το πρόσωπο του διασκευαστή συνδέεται ιστορικά με τους Αλεξανδρινούς διασκευαστές των ομηρικών επών. Οι νεότερες σημασίες των λέξεων «διασκευάζω» και «διασκευαστής» συνδέονται αμεσότερα με την επεξεργασία, την ανάπλαση λογοτεχνικών έργων και την προσαρμογή τους σε μορφές που εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς, οπότε ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις ειδικού κοινού, συμπεριλαμβάνοντας και τα λογοτεχνικά έργα που απευθύνονται στα παιδιά.

⁷⁸ Για την έννοια του «υπερκειμένου» βλ. Genette, 1982, pp. 13-16.

⁷⁹ Η σχέση αυτή, την οποία έχει περιγράψει αναλυτικά ο H.-G. Gadamer (1975), χαρακτηρίζεται από αμοιβαιότητα μεταξύ του κειμένου και του «ερμηνευτή» του, αφού προϋποθέτει την ανταπόκριση του αναγνώστη-διασκευαστή στην επίκληση του κειμένου. (Για περισσότερα βλ. Greisch, 1993, σσ. 75-77).

⁸⁰ Περισσότερα για την έννοια της «παρωδίας» και τις λειτουργίες της βλ. Rose, 1993.

- York: Continuum.
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes: La littérature au second degré*. Paris: Éditions du Seuil.
- Genette, G. (1987). *Seuils*. Paris: Éditions du Seuil.
- Hollindale, P. (1988). *Ideology and the Children's Book*. South Woodchester: The Thimble Press.
- Hutcheon, L. (1985). *A Theory of Parody: The Teachings of Twentieth-Century Art Forms*. London & New York: Methuen.
- Hutcheon, L. & O'Flynn, S. (2013). *A Theory of Adaptation, 2nd Edition*. London & New York: Routledge.
- Iser, W. (1978). *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Kristeva, J. (1993). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art, 8th Edition* (Th. Gara, A. Jardine & L.S. Roudiez, Transl., L. S. Roudiez, Ed.). Oxford: Blackwell.
- Kristeva, J. (1969). *Σημειωτική: Recherches pour une Simanalyse*. Paris: Seuil.
- Lappara, M. (1996). Les Adaptateurs de Romans des Bienfaiteurs Meconnus? *La Revue des livres pour enfants, 170*, 73-80.
- Mathieu, F. (1992). Adaptation, Forme Convenable, ou le Defaut de la Cuirasse. *La Revue des livres pour enfants, 145*, 86-90.
- Rose, M.A. (1993). *Parody: Ancient, Modern, and Post-modern*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenblatt, L.M. (1995). *Literature as Exploration, 5th Edition* (1938, 1st Edition). New York: The Modern Language Association of America.
- Soriano, M. (1975). *Guide de la Littérature pour la Jeunesse*. Paris: Flammarion.
- Stam, R. (2000). The Dialogics of Adaptation. In J. Naremore (Ed.), *Film Adaptation* (pp. 54-76). New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Stephens, J., & McCallum, R. (1998). *Retelling Stories; Framing Culture*. New York: Garland.
- Stephens, J. (1992). *Language and Ideology in Children's Fiction*. London: Longman.
- Worton, M., & Still, J. (1991). *Intertextuality: Theories and Practices*. Manchester: Manchester University Press.
- Zipes, J. (1983). *Fairy Tales and the Art of Subversion*. New York: Routledge.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Χωρίς να αγνοεί τη διεύρυνση της διασκευής, τόσο ως έννοιας όσο και ως πρακτικής, που στην εποχή μας παίρνει ποικίλες εναλλακτικές μορφές με τη βοήθεια των σύγχρονων (πολυ)μέσων, η παρούσα μελέτη δεν επιχειρεί να αφορίσει τις προθέσεις της διασκευαστικής διαδικασίας: επιδιώκει, ωστόσο, να ελέγξει τους όρους και τα όρια της «μεταφοράς» που μια τέτοια διαδικασία συνιστά στο πεδίο, το οποίο οριοθετείται ως Λογοτεχνία για Παιδιά και Εφήβους. Έχοντας ως κύριο στόχο της να εμπλουτίσει το θεωρητικό αναστοχασμό και παρακολουθώντας την προβληματική που έχει αναπτυχθεί, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, για την παρουσία, την αναγκαιότητα και το ρόλο των διασκευών κλασικών λογοτεχνικών έργων, η σύντομη αυτή μελέτη επικεντρώνεται στη μετασχηματιστική, παραγωγική δυναμική των

διασκευασμένων κειμενικών μυθοπλαστικών αφηγήσεων που απευθύνονται σε μη ενήλικους αναγνώστες. Από την έκθεση των ζητημάτων, θεωρητικών και «ηθικών», που υφίστανται γίνεται φανερό ότι οι επιμέρους προβληματισμοί για την προσαρμογή του περιεχομένου και του πλαισίου αναφοράς των λογοτεχνικών έργων σε επίκαιρες κάθε φορά απαιτήσεις, καθώς και για τη μεταφορά τους σε γλώσσα διαφοροποιημένη από αυτή των πρωτοτύπων τους, αφορούν κυρίως τις δυνατότητες και τις προϋποθέσεις της μεταφοράς κλασικών έργων σε σύγχρονα κείμενα αλλά και τη διαδικασία πρόσληψής τους από τους σύγχρονους αναγνώστες. Η αξιοποίηση θεωρητικών απόψεων που αντλούνται από σύγχρονες Θεωρίες της Λογοτεχνίας κατά την εξέταση των παραπάνω ζητημάτων έρχεται να συναντήσει ερωτήματα, όπως: Είναι σε θέση να διασφαλίσει τις αρχικές προθέσεις του δημιουργού η χρονική συνέχεια της παρουσίας των κειμένων, έστω και σε προσαρμοσμένη μορφή ή με διαφοροποιημένο περιεχόμενο; Αυτονομείται ο διασκευαστής ως δημιουργός ή αντιμετωπίζεται ως συνδημιουργός; Πιστοποιεί και ενδυναμώνει, ουσιαστικά, η διασκευή την έννοια του κλασικού; Εκφράζουν, τελικά, οι διασκευές αναγνωστική αναγκαιότητα ή είναι εμπορικής έμπνευσης εκδοτική επιλογή;